

БАРВОЛЕКСЕМИ М.КОЦЮБИНСЬКОГО У ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОМУ ВИМІРІ (на матеріалі новел «На камені», «Intermezzo»)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Вип. 1 (29).

Папіш В. Барволексемі М.Коцюбинського у психолінгвістичному вимірі (на матеріалі новел „На камені”, „Intermezzo”; 10 стор.; кількість бібліографічних джерел – 43; мова українська.

Анотація. У статті досліджуються семантико-стилістичні особливості кольоративів у художньому мовленні українського письменника М.Коцюбинського. Аналізується залежність колірної гами та семантики колірних номінацій від психологічного типу поета та його належності до певного літературного напрямку. Розглянуто особливості функціонування слів на позначення кольору, зокрема їх лексичне та стилістичне оновлення.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, кольоратив, художнє мовлення, семантика, психологічний тип.

«Ти сієш у мою душу золотий засів...» Щоразу, коли випадково почую цю фразу, мимоволі пригадую, як її читала професор Лідія Григорівна Голомб на занятті з української літератури. Далекого 1991 року окремих праць про творчість М.Коцюбинського бракувало. І важливим джерелом інформації для нас, студентів-третьокурсників, були лекції нашої улюбленої викладачки. Так Лідія Григорівна відкрила перед нами сонячний світ великого імпресіоніста. І сьогодні ми знову спробуємо у цей світ заглянути.

Зараз М.Коцюбинський належить до активно досліджуваних письменників. У 20-30-х рр. ХХ століття у працях Агапія Шамрая, А.Лебеда, Андрія Музички, Л.Савченка, М.Зерова, П.Филиповича, О.Дорошкевича склалася тісна традиція розглядати стиль М.Коцюбинського як імпресіоністичний, як такий, що пориває із попередньою реалістичною традицією. Зараз написано цілий ряд монографій, статей, де об'єктом дослідження була поетика прози письменника.

На мистецтво деталі М.Коцюбинського звертали увагу чи не всі дослідники його творчості. Зокрема, Л.Іванов [9] відзначав велику смисловою наповненістю, взаємозв'язком деталей кольору, світла і звуку як основу своєрідної синкретичності новел М.Коцюбинського. Тонкі спостереження над поетикою прози М.Коцюбинського належать досліднику М.Грицюті [5]. Досить ґрунтовно творчість М.Коцюбинського досліджено у монографіях Н.Калениченко [10], [11] та П.Колесника [13]. Спостереження про своєрідність стилю прози митця містяться у посібнику Ю.Кузнецова, П.Орлика “Слідами феї Моргани: Вивчення прози М.Коцюбинського у школі” [19], а також – у дослідженнях Ю.Кузнецова “Поетика прози М.Коцюбинського”, “Імпресіонізм в українській прозі кінця ХІХ – початку ХХ ст.” [18] і В.Агеєвої “Українська імпресіоністична проза” [1]. Автори намагаються з'ясувати світогляд українсь-

кого прозаїка, широко залучають праці з психології, філософії, естетики для аналізу імпресіоністичного стилю М.Коцюбинського. Пізнавальною є і стаття Є.Федоренка “Пошуки Михайла Коцюбинського-стиліста” [22]. У цих та інших наукових розвідках творчість українського письменника розглядається як складова ланка західноєвропейського імпресіонізму.

Імпресіонізм (фр. impressionisme, від impression – враження) – художній напрям у мистецтві останньої третини ХІХ – початку ХХ ст., що зробив величезний вплив на розвиток мистецтва. Представники імпресіонізму прагнули передати безпосереднє враження від навколишнього світу, мінливі стани природи. Імпресіонізм зародився в 1860-х роках у Франції, коли художники внесли в живопис різноманіття і складність міського побуту, свіжість і безпосередність сприйняття світу.

Поряд з живописом імпресіонізм розвивався також і в літературі. Окремі дослідники не раз підкреслювали зв'язок імпресіоністичного світосприймання з психологією. Зокрема, відомі у цьому плані праці Е.Маха [20]. Для махістів реальність – це сума елементів досвіду: кольорів, запахів, звуків. Оскільки імпресіонізм зароджувався у живописі, то використання кольору відіграє неабияку роль. Марко Черемшина недарма, мабуть, назвав М.Коцюбинського “малярем”. Так малювати словом міг не всякий. М.Коцюбинський добре відчував, навіть розумів барви. Кольорові образи у його художньому просторі не тільки цвітуть, але й передають найтонші порухи душі.

Назви кольорів вивчалися мовознавцями в різних аспектах. Так, А.Критенко [15] розглядає семантичну структуру назв кольорів, О.Дзівак [8] досліджує лексико-семантичні структури назв кольорів. Л.Ставицька аналізує естетичну роль кольороназв у символізмі, неоромантизмі, імпресіонізмі. Зв'язок кольору з психічними властивостями людини досліджують В.Белянін,

Е.Гонікман, Є.Ільїн, Г.Клар, Л.Лисиченко, М.Люшер, Л.Миронова та ін.. З нових праць про барволексеми слід назвати кандидатську дисертацію Т.Ковалової «Лексико-семантичні поля кольоративів в українській поезії початку ХХ ст. (Харків, 1999) [12], у якій авторка досліджує лексико-семантичні поля кольірних назв у художньому мовленні українських поетів поч.ХХст. Б.-І.Антонича, М.Зерова, Б.Лепкого, О.Олеся, В.Поліщука, М.Хвильового, аналізуючи при цьому залежність кольірної гами та семантики кольірних номінацій від психологічного типу кожного митця. Кольірній семантиці присвячена і кандидатська дисертація І.Бабій «Семантика, структура та стилістичні функції назв кольорів у сучасній українській мові (на матеріалі малої прози В. Стефаніка, М. Коцюбинського, М. Хвильового)» (1997) [3]. Але у цих працях, якщо і згадується про психологізм, то мається на увазі саме художній психологізм як риса імпресіонізму у творах М.Коцюбинського. А між тим кольірна палітра може свідчити також про індивідуальний психотип автора, що ми й хочемо проаналізувати у статті.

Питома вага кожного кольору у художньому творі залежить від індивідуальності митця. А індивідуальність у свою чергу формується на базі індивідуальних психологічних рис під впливом культурно-історичної епохи та літературних напрямів і стилів. Говорячи про індивідуальні психологічні особливості, варто враховувати належність автора до психологічного типу. К.Юнг поділяє усіх людей на 2 групи: екстравертів та інтровертів. Психологи визначають типові протиставлення у

психічному складі людей за такими основними рисами: для інтровертів характерні сильна ригідність сприймання, велика наполегливість, високий рівень домагань, знижена товариськість, тенденція спиратися при відповіді на крупні елементи тла, швидке створення умовних зв'язків та низька константність сприймання; відповідно для екстравертів характерні протилежні ознаки: слабка ригідність сприймання, мала наполегливість, низький рівень домагань, підвищена товариськість, тенденція виділяти з тла силуети людини, повільне створення умовних зв'язків та висока константність сприймання. Л.Лисиченко виділяє особливості кольірної картини світу представників різних психологічних типів: у екстравертів — на першому місці об'єкт, який зображується або з приводу якого виражаються почуття, міркування, тому кольірний світ екстравертів барвистий і відповідно назви хроматичних кольорів посідають у їх мові значне місце (підкреслення наші. – В.П.) Поетична картина світу поета-інтроверта — всередині його, тому вона ахроматична. Інтровертна мовна картина світу містить багато слів, що виражають внутрішній світ, абстрактні поняття, перенесення значень слів, пов'язаних із явищами фізичного світу, у площину духовних переживань, абстрактних сутностей.

Для аналізу барволексем у психолінгвістичному плані ми звернулися до імпресіоністичних новел М.Коцюбинського «На камені» та «Intermezzo».

У цих невеликих за обсягом творах ми виявили близько 140 кольоровживань. Подаємо їх у зведеній таблиці.

Колір	Кількість уживань у новелі «На камені»	Кількість уживань у новелі «Інтермеццо»	Усього
білий	6	9	15
блакитний	10	4	14
жовтий	6	–	6
зелений	6	16	22
золотий	2	4	6
рожевий	5	2	7
синій	8	4	12
синявий	2	–	2
сірий	4	1	5
срібний	–	5	5
сизий	–	1	1
фіолетовий	–	1	1
червоний	9	7	16
чорний	15	9	24

Новели майже однакові за обсягом, обидві написані в дусі імпресіонізму. Але питома вага кольорів у них різна. Певною мірою на добір кольорів впливає сюжет. Тому зупинимося на аналізі кожного твору окремо.

Психологічна новела «На камені» не дарма має авторський підзаголовок «акварель». Це вказує не тільки на жанрове визначення, але й на смисловою функцію кольору. Трагічний сюжет розгор-

тається на фоні дикого каміння біля моря, де розкинулось татарське село. Мовчазна татарська жінка Фат'ма, яку колись силою віддали заміж, закохалася в гарного молодого турка Алі. Разом вони тікають з села, та їх наздоганяють. За своє почуття закохані заплатили життям. Такий зовнішній сюжет. Але імпресіоністичні твори треба читати душею. Тоді прийде психологічне розуміння ролі кожного кольору, а написана картина

неначе живе і відкривається у зовсім несподіваному ракурсі. У творі постійно переплітаються темні і світлі барви. Як видно з таблиці, найбільшу питому вагу має ЧОРНИЙ колір. Чорна барва нерідко асоціюється в людей зі смутком, горем, стражданням. У М.Коцюбинського цей колір зазвичай не пов'язаний з сумом, а виконує тільки номінативну функцію (*чорний баркас, чорна кава, чорна тінь, чорні очі, чорні буйволи*). Зустрічаємо чорну барву і в характеристичній функції, зокрема як штрих пейзажної картини села, що розкинулось на камені: «*чорно і голо*». Лише в одному образі чорний колір конотує нетивну символічність – в кінці твору, коли тіло вбитого Алі кинули в *чорний баркас*.

БЛАКИТНИЙ та СИНІЙ кольори традиційно використовуються для кольористичної характеристики моря та неба (*синє море, синя хвиля, блакитна хвиля, блакитне небо, блакить моря*). Наближенням до синього СИНЯВИМ тоном «розфарбовує» автор *синяві груди каміння* та передає *синяві тони* літнього повітря.

Описуючи кам'янисту місцевість і безраднісне життя людей, М.Коцюбинський закономірно вживає багато СІРОГО кольору (*сірі піски берега, сірий виступ скелі, море лежало... сірою паволокою сну*). Неповторною кольористичною метафорою передано стан погоди: «*На небі сірим павутинням снували хмари*».

БІЛИЙ колір природно асоціюється зі світлом, чистотою, вічністю, спокоєм. Інколи автор використовує його як зовнішню колірну характеристику тварин, птахів (*білі птахи, білогриві звірі*). Та більшу частотність має лексема БІЛИЙ в описах моря, морських гребенів, морської піни, туману (... в *біду*, як збитий білок піну; *буруни вставали на морі ... з білими гребенями; берегова смуга біліла од піни; білим туманом*). Епітет *білий* служить і штрихом нетипової портретної характеристики жінки Фатьми, яка, на відміну від смаглявошкірих татарок, мала *білий, випещений вид*.

Як видно з таблиці, у новелі «На камені» є дев'ять фіксацій ЧЕРВОНОГО кольору. Традиційно цю барву пов'язують з радістю, пристрастю, піднесеним настроєм. Але М.Коцюбинському, видається, не подобається червоний, бо зазвичай використовує його як деталь негативної характеристики жорстоких чоловіків, зокрема: Мемета-різника, чоловіка Фатьми (... в *хитрих очах, завжди червоних, блукав неспокійний вогник*), «Мемет *червоний, понурий, помітніше шкандибав*); татар (*завзяття одбивалось на їх червоних, упрілих обличчях*); Джерара, брата Мемета (... *червоний од задухи Джерар*).

З позитивною конотацією вживається червоний колір тільки в описі одягу закоханих, у якому наявні й інші яскраві барви. Темним кам'яним скелям автор протиставляє ЧЕРВОНИЙ колір пов'язки на голові Алі, його ЖОВТІ штани та ЗЕЛЕНИЙ колір фередже Фатьми. Сірі скелі зрадливо «викакують» яскраве вбрання Алі та Фатьми, що пришвидшує смерть закоханих. Тож червоний, можна сказати, символізує криваве кохання.

Чудовим зразком імпресіоністичного письма є «Intermezzo». На перший погляд твір видається пейзажною новелою. Але при уважному прочитанні розуміємо, що природа тут служить швидше музично-кольоровим фоном для розбурханої душі ліричного героя, котрий хоче заспокоїтися, відпочити подаль від «залізної руки города». Кольоровий світ змінюється паралельно зі зміною настрою героя. На початку новели переважають темні чорно-сірі тони; вони є і в місті, де багато *чорних ротів*, і в селі, де – *десять чорних кімнат, чорна пільма меблів*. Чорний колір неначе підсилює відчуття втоми і душевної кризи героя. Та ось він відпочив – і в новелі з'явилися світлі кольори: білий, блакитний, золотий, зелений. Як видно з таблиці, найпродуктивніше використовує художник слова зелену барву. Зелений колір у народі традиційно пов'язують з відродженням, пробудження природи. М.Коцюбинський розширює значення цього кольору. На початку новели ним передає пригнічений настрій (*якийсь зелений хаос крутиться круг мене*). Та в селі героя «зустрічає» *зелений двір*. Потім кольоровий світ розширюється: *зелені ниви, блакитні річки льону, біла піна гречок, золоте поле, синє небо, червоний кукіль*. Митець витворює для себе новий світ, світ спокою, життя, кольору і звуків.

На жаль, обмежений обсяг статті не дозволяє охопити усю повноту барв художнього простору М.Коцюбинського. Але й на основі цього можна зробити висновок, що палітра письменника надзвичайно барвиста, наповнена різноманітними кольорами та відтінками. Зіставляючи виявлені барволексеми з даними психологічних досліджень, про які ми говорили вище, робимо висновок, що М.Коцюбинський належить до екстравертованого психологічного типу. Як зауважують психологи, люди цього типу відкриті до всякої інформації, готові вислухати і надати допомогу кожному, хто до них звертається, здатні до конформізму. Їм притаманні високий рівень товариськості, балакучості, поступливість, ретельність. Очима своїх героїв письменник підсвідомо передає *свою* психологічну сутність. А належність до імпресіонізму ще й допомагає художнику поглибити незбагненну естетику кольорово-чуттєвого світу.

Література

1. Агеєва В. Українська імпресіоністична проза / В.Агеєва. – К., 1994. – 158 с.
2. Агеєва В. Імпресіоністична поетика М.Коцюбинського / В.Агеєва Слово і час. – 1994. – № 9-10.
3. Бабій І. М. Семантика, структура та стилістичні функції назв кольорів у сучасній українській мові (на матеріалі малої прози В. Стефаніка, М. Коцюбинського, М. Хвильового): Автореферат дисертації к. ф. н. / І.М.Бабій — К., 1997.— 20 с.

4. Вежбицка А. Обозначение цвета и универсалии зрительного восприятия / Вежбицка А. Язык. Культура. Познание. – М., 1996. – С. 231 – 290.
5. Грицюта М. Михайло Коцюбинський: Літературний портрет / М.Грицюта. – К., 1961. – 143 с.
6. Горобець В. Й. З історії назв кольорів / В.Й.Горобець Культура слова. – 1977. – Вип. 12. – С. 56-65.
7. Грицюта М. Зачарований красою / М.Грицюта. Михайло Коцюбинський. Подарунок на іменини – К.: Веселка, 1990.
8. Дзівак О. М. Про систему назв кольорів у сучасній українській літературній мові / О.М.Дзівак. Українське мовознавство. Міжнародний науковий збірник. – К., 1975. – Вип. 3. – С. 25-31.
9. Иванов Л. Михаил Коцюбинский: Критико-биографический очерк / Л. Иванов. – М., 1956. – 120 с.
10. Калениченко Н.Л. Великий сонцеклонник / Н.Л.Калениченко. – К.: Дніпро, 1967. – 249 с.
11. Калениченко Н. Михайло Коцюбинський: Нарис життя і творчості / Н.Л.Калениченко. – К., 1984.
12. Ковальова Т. Лексико-семантичні поля кольоративів в українській поезії початку ХХ ст. – Автореф. дис... канд.філол.наук/ Т.Ковальова. – Харків, 1999. – 17 с.
13. Колесник П. Коцюбинський – художник слова / Колесник Т. – К., 1964. – 534 с.
14. Коцюбинський М. Твори : В 3т. - К.: Дніпро, 1979.
15. Критенко А. П. Семантична структура назв кольорів в українській мові / А. П. Критенко Мовознавство. – 1967. – № 4. – С. 97 – 112.
16. Кузнецов Ю. Імпресіонізм в українській прозі к. ХІХ - поч. ХХ ст: Проблеми естетики і поезики. – К., 1995. – 303 с.
17. Кузнецов Ю. “Напоєний соками багатющої землі своєї...”: Творчість Коцюбинського в контексті європейського імпресіонізму/Ю.Кузнецов Українська мова і література в середній школі, гімназіях, ліцеях. – 2001. – №5. – С.25-40.
18. Кузнецов Ю. Поетика прози М.Коцюбинського /Ю.Кузнецов. – К., 1989. – 264 с.
19. Кузнецов Ю., Орлик П. Слідами феї Моргани: Вивчення прози М.Коцюбинського у школі: Посібник для вчителя / Ю.Кузнецов, П.Орлик. – К., 1990. – 208 с.
20. Мах Э. Анализ ощущений и отношений физического к психологическому / Э. Мах. – М.: Изд-во С.Скирмунта, 1909. – 304 с.
21. Погребенник В. Українська класична література (кінець ХІ – ХХ ст.)/В. Погребенник – Львів, 1998. – 200 с.
22. Федоренко Є. Пошуки Михайла Коцюбинського-стиліста // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст: У 4 кн. – К.: Рось, 1994. – Кн.1. – С. 82-99.

Віталія Папіш

**BARVOLEKSEMY M.KOCHUBINSKOGO V PSYCHOLINGVISTICHESKOM IZMERENII
(NA MATERIALE NOVELL "NA KAMNE", "INTERMEZZO")**

Анотация. В работе исследуются семантические особенности наименований цвета в художественной речи украинского писателя М.Коцюбинского. В статье отмечается взаимосвязь цветовой и концептуальной картины мира, психофизиологических особенностей человека и его цветопредпочтений.

Ключевые слова: лексико-семантическое поле, колоратив, цветовая картина мира, цветовая номинация, психологический тип, идиостиль, семантика колоратива, сема, неологизм, поэтическая речь.

Vitalyja Papish

**KOTSIBYNSKYJ'S COLOURLEKSEMES IN PSYCHOLINGUISTIC TERMS (ON THE BASIS OF
SHORT STORIES "ON THE STONE", "INTERMEZZO")**

Annotation. This article describes semantic and stylistic features of the coloratives in the artistic speech of Ukrainian writer Kotsiubynskyj. The dependence of colour range and the semantic of the colour nominations from the poet's psychological type and his membership of a particular literary tendency is analysed. The peculiarities of functioning of words for denoting colours, including their lexical and stylistic update, are examined.

Keywords: lexical-semantic field, coloratives, artistic speech, semantics, psychological type.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2013 р.

Папіш Віталія Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови УжНУ.